

УДК 130.2

Світлана Гаєвська**ЦІННІСНІ ВИМІРИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ
В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ**

У статті розглянуто ціннісні виміри людського буття в контексті сучасних соціокультурних трансформацій соціуму на основі аксіологічного дискурсу зміни аксіосфери культури.

Ключові слова: цінність, антропологічна криза, культурна ідентифікація, трансцендування, культурний капітал.

Svetlana Gayevskay**SOCIO-CULTURAL VALUE DIMENSIONS OF HUMAN EXISTENCE
IN THE CONTEXT OF THE AXIOLOGICAL DISCOURSE**

The article discusses value dimension of human existence in the context of modern sociocultural transformations on the basis of the axiological discourse of change in the axiosphere of culture. Contemporary globalization processes are accompanied by instability and crisis and reassessment of values and value orientations, change the hierarchy of values. The essence of socio-cultural transformations of society is defined as the loss of humanity in the very foundations of industrial civilization, as an anthropological crisis (Mamardashvili). After all, the defining basis of the European socio-cultural traditions is worth of the human person that spoke and the criterion of public institutions, and determined the architectonics of the socio-cultural existence of individuals, its cultural matrix. The dominant value of a European-type culture has focused experience of searching and achievements of generations, served as a condition of the incarnation luminary foundations of social development. Value potential of cultural life allows you to distance yourself from destructive changes (not to be an apologist for reality), and to seek constructive ways to overcome them in all spheres of public life. Global crises are the result of inadequate social values and beliefs, and the fate of humanity was totally dependent on the values that will choose the next generation (Sperry) a Study of value dimensions of human existence in the context of contemporary social and cultural transformations and the specificity of axiological discourse outlines the problem of the value bases of cultural identification of man as the overcoming of various forms of exclusion (individual and culture). The lack of axiological component leads to the loss of certainty of human existence, relatives human relationships, and makes them able to cross the face of human. Postmodernism captures the full relatively axiosphere culture and the devaluation of the human in man, appears as the destruction of the foundations of civilized arrangement of human existence. In current anthropological discourse of the twentieth century, there is a vision of the human being, transcend. Losing that dimension, the man becomes on the brink of the human world. Transcendence like holding yourself in the space of a human appears as a collection of personality in the integrity of the self. That is, a crisis of identity occurs when there is a disintegration of the ideals and values that are dominant in society (E. Erikson), and individuals looking for their own identity, to ensure the recovery of their identity, to overcome internal entropy, to form their own order (E. Toffler). Value orientation is an essential characteristic of a person.

Key words: value, anthropological crisis, cultural identity, transcending cultural capital.

Светлана Гаевская**ЦЕННОСТНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОЦІАКУЛЬТУРНОГО БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА
В КОНТЕКСТЕ АКСІОЛОГІЧЕСКОГО БЫТИЯ**

В статье рассматриваются ценностные измерения человеческого бытия в контексте современных социокультурных трансформаций на основании аксиологического дискурса изменения аксиосферы культуры.

Ключевые слова: ценность, антропологический кризис, культурная идентификация, трансцендирование, культурный капитал.

Сучасні глобалізаційні процеси супроводжуються не тільки соціально-економічною нестабільністю і кризовими явищами, а й переоцінкою цінностей і ціннісних орієнтацій, зміною ієрархії цінностей, що виявляється в явищах соціальної дезорганізації, а на особистісному рівні характеризується втратою орієнтирів у житті. Дезорганізація ієрархії норм, що визначали соціальний порядок, аналізується у феномені аномії (Дюркгейм) в контексті цивілізаційних трансформацій (від індустріальних до постіндустріальних), що веде до кризи цивілізаційної ідентичності. Дезорганізація як фрагментація суспільного буття формує фрагментарну особистість, у якої немає стійких норм і життєвих цілей, а способи поведінки позбавлені зв'язку з групою, суспільством, послаблюючи інтеграційні

сили суспільства. Послаблення інтеграційних зв'язків суспільства виявляється в дисфункції соціальних інституцій та патологізації соціальних взаємозв'язків, що спричиняє зміну типу соціуму. Суть соціокультурних трансформацій соціуму окреслюється як втрата гуманності в самих підвалинах техногенної цивілізації, як антропологічна криза (Мамардашвілі). Адже визначальна основа європейської соціокультурної традиції є цінність людської особистості, право на свободу, щастя, що було не тільки критерієм оцінювання суспільних інституцій, модифікуючись залежно від типу культури, а й обумовлювало архітектоніку соціокультурного буття індивідів, його культурну матрицю.

Ціннісні доміанти європейського типу культури, концентруючи досвід шукань і здобутків поколінь, слугували умовою втілення людиномірних основ суспільного розвитку. Ціннісний потенціал культурного буття дозволяє, рефлексуючи, дистанціюватися від деструктивних змін, тобто не ставати апологетом реальності, а шукати конструктивні способи їх подолання у всіх сферах суспільної життєдіяльності. У такий спосіб виявляються глибинні проблеми людського буття (екзистенційні) в його протистоянні антилюдським формам свого вияву, через усвідомлення буттєвої укоріненості та буттєвого статусу людського самопізнання, відкритої онтологічної можливості бути людиною, як способу ідентифікації себе, здійснення себе у своїй людськості. Це проблема «культивування людяності» (М. Гайдеггер) та «антропокреативного потенціалу» (В. Табачковський). Р. Сперрі зазначав, що глобальні кризи здебільшого є результатом неадекватних соціальних цінностей і поглядів, і, як доля людства, так і доля всієї біосфери опинилися в повній залежності від тих цінностей, які оберуть наступні покоління.

Метою дослідження є розкриття ціннісних вимірів людського буття в контексті сучасних соціокультурних трансформацій на основі аналізу специфіки аксіологічного дискурсу. Зокрема, проблеми ціннісних засад культурної ідентифікації людини, як подолання різних форм відчуження (індивіда і культури) та обездуховлення, осмислюються впрацях В. Дільтея, Г. Рікєрта, М. Гайдеггера, Г. Гадамера, Е. Фрома, М. Шелера, К. Ясперса. Різним аспектам ціннісної свідомості присвячені праці українських учених – С. Кримського, Г. Ковадло, В. Загороднюка, С. Пролєєва, В. Табачковського та ін.

Як відомо, Ф. Ніцше визначив радикальний зв'язок кризи європейської культури і цивілізації з ерозією фундаментальних для європейської людини цінностей і сенсів, сутністю якої було утвердження моралі як сфери абстрактного обов'язку, що вело до знецінення особистісного життя в його багатоманітності. Ніцше констатував епоху нігілізму, як виснаження і загибель смислу, і необхідність переоцінки цінностей. Утвердження сильної особистості та неутилітарних цінностей (виступаючи проти подвійної моралі святенників), для мислителя це було утвердженням справжньої природи людини як відкритої світові, всій проблемності суцього, що потребує постійних зусиль щодо пошуку і виявлення засад власного буття [7, с. 146]. Для М. Гайдеггера доба втрати смислу обумовлена антропологічною від'єднаністю від буття, що веде до повного обездуховлення західної цивілізації, для якої все стало безбарвним, позбавленим таїни, а світ недоступним, бо без смислу (який як світло робив видимим суще) [1, с. 198].

М. Гайдеггер особливо продуктивним підходом визнає кантівський, що визначив конструктивну дослідницьку програму на століття вперед, адже дозволив уникнути перебільшення окремих сфер багатовимірного буття людини. Для Канта людина постає громадянином світу, де всі складові її буття мають значущість у здійсненні людського в людині: Бог, дух, екзистенція, громадянське суспільство, право, мораль тощо. І важливим є поєднаність антропокультурного і соціокультурного, загальнолюдського досвіду і особистісного буття в його відкритості світу, завдяки чому буття розкривається лише людині [6, с. 8]. Для М. Гайдеггера людська присутність у світі (перебування присуті) є способом виявлення буття через внутрішнє трансцендування, як вихід до глибинних підвалин свого існування та до буття в його істині. Водночас німецького мислителя критикують за брак аксіологічної складової, коли заперечується пошук якихось вищих цінностей і тим самим розгортається нова онтологія безпритульності, невпевненості, відчуженості людського, тобто тоді людське буття втрачає визначеність, а людські взаємини, релятивізуючись, здатні переступати межу людського. Пошуки в контексті марксистського чи фрейдистського способів філософування, зводячи мотиваційну сферу людини до потреб, інтересів, стали підґрунтям розуміння суперечливості ціннісної сфери людського буття, та необхідності особистісних зусиль щодо її впорядкування.

Можливо, сучасним розвідкам співзвучною постає екзистенційна діалектика С. К'єркегора, де розкривається проблема особистісної самореалізації в її естетичних, етичних та релігійних виявах, як саме життєвих самоідентифікаціях, виявляючи ті колізії, що актуалізують духовні потенції людського самоосмислення, коли факти стають носіями сенсів, цінностей, перетворюючи біографію у внутрішньо пережиту долю. Водночас постмодернізм у його запереченні гранднаративів класичного модерну, що вели до придушення особистісного і легітимації лише однієї форми раціональності, фіксує

повну релятивізацію аксіосфери культури та знецінення людського в людині, що постає як руйнування засад цивілізованого облаштування людського буття. Суперечливість соціокультурних процесів, окреслених постмодерністською візією, поєднує розкриття нових параметрів людської природи, її багатовекторність і багаторівневість із безмежним індивідуалізмом та релятивізацією вихідних етичних і ціннісних орієнтирів [4].

Актуальним у антропологічному дискурсі ХХ ст. є бачення людини як істоти, що трансцендує саму себе, свою життєдіяльність, долаючи свою природну недостатність, і завдяки чому людина здатна долати уречевлений світ повсякденності, що приховує від людини кінецьність її буття, здійснюючи справжні, онтологічні виміри свого існування. Так, екзистенційно переосмислюючи кантівську позицію, К. Ясперс у трансцендуванні вбачає те, що робить людину людиною, і дозволяє уникнути редукування її до певних фрагментів реальності. Втрачаючи цей вимір, людина стає на межу людського світу, що веде до втрати людського в людині, і що, наприклад, Е. Фромом розглядається як «відсутність зв'язку з будь-якими цінностями, символами, підвалинами, і що переживається як моральне відчуження... так само нестерпне, як і фізичне [5, с. 26].

Трансцендування, як тримання себе в просторі людського, постає збиранням особистості в цілісність свого «я». Тобто криза ідентичності відбувається тоді, коли відбувається розпад ідеалів і цінностей, домінуючих у соціумі (Е. Еріксон), й індивіди шукають власну ідентичність, щоб забезпечити відновлення їх особистості, щоб подолати хаос, внутрішню ентропію, сформувати власний порядок (Е. Тоффлер). Ціннісний підхід формує здатність до виявлення цілісностей світу, зберігаючи і цілісність людської природи, яка здійснюється в кожному своєму вияві, тоді як втрата ціннісного ґрунту веде до фрагментування реальності, фрагментуючи (деформуючи) саму людську сутність, виснажуючи її духовний потенціал через втрату смислів. Так, для засновника філософської антропології М. Шелера істинне життя людини набуває духовного виміру через зв'язок зі світом надемпіричних цінностей, а цінність постає тим, що самовіднаходиться в акті інтуїтивного впізнавання [8, с. 261–335].

Цінність, виражаючи ставлення людини, не зводиться ні до поняття, що можна логічно вивести, ні до значення, адже поєднує внутрішнє і зовнішнє, суб'єктивне й об'єктивне, виводячи в простір соціокультурного буття спільності, історичності (буття добра, правди, свободи). М. Шелер зазначав, що людина як соціальна і духовна істота, дана сама собі ментально через панівну в суспільстві ціннісно «фундовану» ідею людини, визначаючи вектор можливих (глибинних) змін. У своїй феноменологічній аксіології, виокремлюючи три види знання, укорінених у людській природі, мислитель розглядає наукове знання, спрямоване на реалізацію життєвих потреб, ціннісно нижчим. Адже людина саме як «протестант життя», в спрямованості до духовних цінностей є укоріненою в бутті у своїй відкритості (симпатії) та актуалізації цінностей в історично конкретних формах свого буття, що надає цінності і сенсу вітальним силам. Тому ціннісна спрямованість є сутнісною ідеєю людини, що формує реальність моральності, соціальності, релігійності як реалізації людського в людині, а нерозвинутість ціннісної свідомості є ознакою кризи культурного буття. Адже цінності неможливо сформувати штучно і запровадити примусово. І кожне покоління, і кожна людина, долаючи відчуження, заново відтворює свій світ як світ цінностей (згадаймо відоме міркування, що культура є постійне зусилля людини бути людиною). Відоме тлумачення подвійної природи цінностей як суб'єктивно – об'єктивної, адже вони об'єктивно функціонують і обов'язково суб'єктивно переживаються, виражають значимість чогось для суб'єкта. Така значущість, як оцінювання, суттєво відрізняється від цінності. Адже такі цінності як справедливість, свобода істина виражають рівень духовного відношення між людьми як самоцінними суб'єктами. Цінності, пронизуючи сфери життєдіяльності людини, перетворюють економіку, політику в політичну, економічну культуру. Тобто цінності реалізуються насамперед не в суб'єкт-об'єктних, а в міжсуб'єктних відношеннях, а їх руйнування веде не тільки до відчуження від інших, а і від суспільства, природи. Тому культура, як сутнісний вияв людського (а не сфера розваг), є практичною реалізацією цінностей у людських стосунках і справах, механізмом самовідтворення людського в конкретних умовах існування, механізмом його самоідентифікації. Як тут не згадати відомі міркування про те, що моральність починається з того, що людина визнає цінність іншої людини, через мову встановлює зв'язок з етносом, через логічну структуру думки, інваріантну для етносів, встановлює зв'язок із людством [2, с. 49–93].

Моральні цінності, втілені в певних якостях, окреслюють міру людського в людині, а як сукупність норм поведінки, задають міру організації суспільного життя, ставлячи в епіцентр особистісне буття як вищу інституцію духовної реальності. Нівелювання ж аксіологічної складової проявляється як деперсоналізація суспільного буття, де професійні якості мало залежать від особистісних якостей. Тоді людина перетворюється в носія ролей та функцій, що визначаються функціонуванням системи,

у яку вона долучена, і діє принцип: ціль виправдовує засоби. Важливим постає розрізнення цілей і цінностей, де остання, на відміну від першої, постає самодостатньою (не може бути засобом), надаючи тим самим морального виміру, і забезпечує автономність особистості від конкретних умов існування. Ціннісна свідомість виводить людину на той рівень буття, де усвідомлюється «горизонт» людських можливостей (міра людського в людині). Ціннісний вимір глибоко укорінений в існуванні людини, наділяючи його сенсом та сутнісною визначеністю. Ще І. Кант указував на «природну моральну чутливість» людини, яка належить до європейської традиції, і робить її здатною до морального існування, виявляючи в такий спосіб єдність людського життя і світу цінностей, що не є вже таким очевидним і сьогодні. М. Шелер через ціннісну складову людського буття також бачить його зв'язок із підвалинами світу. У своїй феноменологічній «апології» цінностей мислитель відстоює позицію самотнього характеру морального досвіду, у якому людина відкриває об'єктивний світ цінностей, вбачаючи своє покликання в здійсненні ціннісної повноти буття у своєму житті [3, с. 68].

Виступаючи проти теорій, що розглядають цінності лише як суб'єктивне явище людської свідомості, вчений акцентує увагу на тому, що інтенція ціннісного твердження не спрямована на лише внутрішнє самопочуття, слугуючи комунікації і мотивуванню для зміни вчинків. Ціннісний зміст реальності не просто переживається людиною зсередини, а даний в інтенційному модусі свідомості (цінності проти-стоять суб'єкту), перебуває поза свідомим життям в інтенційному об'єкті. Даність цінності може зовсім не супроводжуватися чуттєвим переживанням. Автономна стійкість цінності, простір аксіологічних сутностей, що не є тотожним суб'єктивним переживанням, підтверджується виникненням ситуацій переоцінки цінностей. Тобто М. Шелер відстоює докорінну онтологічну відмінність суб'єктивного інтересу, оцінки і цінності, і критикує обґрунтування етики на основі ідей обов'язку та внутрішнього примусу, оскільки визнає первинність цінностей онтологічну і феноменологічну. І феноменологічний аналіз світу цінностей, як автономного і самотнього, розкриває базовий, засадовий характер етичного досвіду людини, втрата якого веде до втрати людської унікальності у світі (людського в людині) [9].

У теорії емотивізму М. Шелера культурний досвід особистості є виявленням ієрархії цінностей, які, структуруючи реальність, сприяють інтеграції індивіда в цілісне «я» через зв'язок зі смислами цілого. Тоді, наприклад, мова як культурна реальність, постає не просто сукупністю знаків, а носієм кодів та буттєвих смислів, які визначають життя спільноти, як і кожне людське «я» постає носієм цих смислів, якими живуть, реалізуючи в повсякденних справах. Осмислене життя, життя згідно з цінностями виявляється реалізацією внутрішнього в зовнішньому. У культурно-символічному сприйнятті долається неможливість схоплення дійсності в усій її повноті, адже через концентрацію (кристалізацію), дійсність виявляється в її сутності і цілісності, витворюючи людське як співмірне ладу суспільства, природи, всесвіту. Смысл як основа взаємин індивіда і спільноти фіксує підвалини сталості духовного світу попри плинність подій життя. Смысл як буття сутнього фіксується індивідом, утверджуючи в такий спосіб сутнісний зв'язок із культурною традицією, яка постає матрицею сприйняття світу, пов'язуючи з досвідом минулих поколінь, укорінюючи і задаючи сьогodнішнє його виявлення. Завжди, відтворюючи смысл, відтворюється зв'язок із традицією, яка робить смысл самоочевидним, постаючи основою ідентифікації індивіда.

Традиція, як світ цінностей і смислів, який індивідом сприймається як свій, що надає цінності предметностям світу, роблячи самоочевидним своє ставлення до них. Події постають реальними (значущими), якщо витлумачені завдяки успадкованим духовним конструктам (як включеність у традицію), що дозволяє бути причетним до ціннісних засад культурного буття тут і тепер, виявляючи їх позачасову реальність. Віднаходження буттєвих смислів у власному індивідуальному досвіді як певних способів ставлення до світу, характеризує специфіку культурної ідентифікації особи. Плуралізм цінностей (навіть їх «столпотворение» за В. Біблером) у глобалізованому світі ставить на перше місце проблему культурної ідентифікації як проблему співвідношення набутого соціокультурного досвіду та вибору цінностей, як критеріїв відношення до наявної моделі світу, тобто як проблему самовизначення в полікультурному світі. Це і проблема співвідношення власного світу культури з іншими культурними світами, і як пошук значущого в них та збагачення власного культурного буття. Ціннісна свідомість передбачає особистісне відкриття смислів у полікультурному просторі, сутністю якого є засвоєння досвіду становлення та утримання людського в людині, так і протистояння деградації людського образу в людині. Це той «культурний капітал» (П. Бурдьє), що уможливило здатність до протистояння споживацько-гедоністичній ментальності сучасної європейської людини (Бодріяр) та втраті культурних смислів. Накопичений соціокультурний досвід, закріплений у ментальних та соціальних структурах норм життя, та виражений у політико-економічних, інтелектуальних, художніх практиках складає «культурний капітал» спільноти. «Культурний капітал» забезпечує

синтез традицій і новацій, актуалізує історичні надбання, збагачуючи сенсами, і де традиція постає не чимось закостенілим, а живим способом розбудови культурного буття спільноти через засвоєння на рівні особистісних сенсів і індивідуальних життєвих стратегій. Як зазначав Р. Мертон, завдяки спрямованості поведінки людей на базові культурні цінності можна говорити про масу людей як про спільноту. Тому зміни, що діють усупереч людській природі, укоріненій у базових цінностях, фундаментальних самоочевидних уявленнях про добро і зло, спричиняють культурну кризу і кризу ідентичності особистості. Розуміння потреби постійного оновлення цінностей у контексті цивілізаційних змін, обумовлювало появу чи то реформаторів релігії, чи засновників утопій, і аж до впровадження нових цінностей (цінність комунікації К. Ясперса, благоговіння перед життям А. Швейцера), і яскраво свідчить, що кризи мають культурно-ціннісні основи і не можуть бути подолані без ціннісних переорієнтацій.

Підсумовуючи, слід зазначити, що здатність до саморозвитку соціуму залежить від здатності до актуалізації накопиченого досвіду і перетворення культурних цінностей у культурний капітал (як людський ресурс). Ціннісний потенціал визначає життєздатність соціуму, його здатність до самоорганізації, будучи сенсовірним початком соціальних практик.

Література:

1. Гайденко П. П. Искусство и бытие. М. Гайдеггер о сущности худ. произв. / П. П. Гайденко // Философия. Религия. Культура. – М. : Наука, 1982. – 397 с.
2. Гуссейнов А. А. Этика и мораль в совр.мире / А. А. Гуссейнов // Этическая мысль : совр. наследие. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – С. 49–93.
3. Добко Т. Апологія цінності за твором М. Шелера «Формалізм в етиці і матеріальна етика цінностей // Філософська думка. – 2014. – № 4. – С. 67–79.
4. Колізії антропологічного розмислу // В. Г. Табачковський, Г. П. Коваadlo і ін. – К. : Видавництво ПАРА-ПАН, 2002. – С. 108–123.
5. Фромм Є. Бегство от свободы // С.Фромм. – М.,1990. – 267 с.
6. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики / М. Хайдеггер. – М, 1997.
7. Хайдеггер М. Слово Ницше «Бог мертв» // Вопр. филос. – 1990. – № 7. – С. 132–146.
8. Шелер М. Формализм и априоризм / М. Шелер ; [пер. с нем. А. Денежкин и др.] // Избранные произведения. – М. : Гнозис, 1994. – С. 261–335.
9. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. – СПб. : Наука, Университетская книга, 1999. – 231 с.

***Рецензент** – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Рівненського національного університету водного господарства та природокористування А. Є. Залужна*